

Historia jako podstawa filozofii społecznej Ibn Chalduna

*„Historia jest tą spośród dyscyplin naukowych, którą szeroko przekazują narody i ludy i do której przygotowują wierzchowce i siodła. Pragną poznać ją ludzie pospolici i nieznani, współzawodniczą w niej królowie i książęta. Zdolni są ją zrozumieć zarówno ludzie uczeni, jak i ludzie prości, ponieważ z pozoru historia nie jest niczym więcej, jak tylko informacją o dniach walk i dynastiach, o wydarzeniach dawno minionych wieków”.*¹

1. Historia jako informacja o wydarzeniach minionych wieków
2. Historia jako informacja o ludzkiej organizacji społecznej, czyli cywilizacji świata

Historia dla Ibn Chalduna jest nie tylko informacją o wydarzeniach przeszłych, ale również podstawą rozumienia teraźniejszości. Jest zbiorem wiadomości o ludzkiej organizacji społecznej, czyli cywilizacji świata.

Ludzka organizacja społeczna (społeczeństwo) jest konieczna dla ludzi, ponieważ siła jednostki nie jest wystarczająca do realizacji wszystkich potrzeb. Ale ludzie otrzymali od Boga zdolność do myślenia i umiejętności praktyczne, dlatego mogą wykonywać różne zawody i wytwarzać narzędzia. Bez społeczeństwa istnienie człowieka będzie niepełne, a cywilizacja nieosiągalna. Jest to pierwsza zasada filozofii historii Ibn Chalduna. Druga zasada głosi istnienie w każdej społeczności władzy zaradczej, która broni jednych ludzi przed agresją innych.²

Historia w ujęciu Ibn Chalduna zajmuje się człowiekiem, który jest twórcą dziejów i wspólnot ludzkich. Wielkość społeczeństw i stopień ich rozwoju zależy od obszaru ziemi, w którym się znajdują, a miejsce ich występowania ma również wpływ na charakter i wygląd ludzi oraz ich zachowanie, zwyczaje i wyznawane wartości.

1. Historia jako informacja o wydarzeniach minionych wieków.

Ibn Chaldun uważał, że historia jest nauką ważną dla wszystkich. Chcą ją poznać i zrozumieć uczeni oraz ludzie niewykształceni, ponieważ historia zawiera informacje o minionych wiekach. Prowadzi też do zrozumienia spraw ludzi – jak poszerzali przestrzeń

¹ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: J. Bielawski, *Ibn Chaldun*, Wiedza Powszechna, Warszawa 2000, s. 86

² H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun. Muqaddima – Historia – Historiozofia*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 1998, s.80

działania dynastii czy jak zaludniali i uprawiali ziemię. Historia wymaga zastanawiania się i dochodzenia do prawdy, dokładnego badania przyczyn i początków istniejącej rzeczy. Ważna jest również wiedza o jakości wydarzeń. Dlatego historia jest zakorzeniona w filozofii i jest godna zaliczenia do jej nauk.³

Zewnętrznie historia jest zbiorem wiadomości o wydarzeniach z życia pojedynczych ludzi i całych dynastii. Jest przedmiotem rozmów i pouczających przykładów. Ukazuje również obraz ludzkości w jej zmieniających się stanach, obszarach działania i zbiorowościach. Wewnętrznie historia jest poszukiwaniem prawdy i zakłada posiadanie wiedzy o przyczynach wydarzeń.⁴

Wielcy historycy muzułmańscy zbierali informacje o przebiegu ważnych wydarzeń, które potem spisali w książkach. Ale później ludzie, którzy nie dorośli do zajmowania się historią (skrybowie), przepisując pomieszali prawdziwe wydarzenia z bezwartościowymi opowiadaniem. Ich następcy już nie interesowali się przyczynami wydarzeń i nie odrzucali nieprawdziwych opisów. Błędy zaczęły mieszać się z prawdziwymi informacjami historycznymi, ponieważ bezkrytyczne naśladowanie tradycji jest charakterystyczną i wrodzoną cechą ludzi, a zajmowanie się dyscyplinami naukowymi przez tych, którzy do tego nie dorośli, jest bardzo częste. Ich brak wiedzy jest niebezpieczny, ale prawda jest silniejsza, a fałsz można zwalczyć przy pomocy rozumnej spekulacji.⁵

Ibn Chaldun znał wiele relacji z wydarzeń historycznych i opisów panowania różnych dynastii, ale czytając dzieła historyków widział ich błędy. Dlatego uważał, że niewiele jest autorytetów⁶ w tej dziedzinie i tylko znawcy potrafią zobaczyć błędy nawet w dziełach sławnych historyków, których prace nadal jednak mają wartość ze względu na przyjętą metodę klasyfikacji i przedstawienie materiału. Wielcy kronikarze zajmowali się prawie wszystkimi dziedzinami historii powszechnej, ponieważ mieli bogaty wybór źródeł. Opisywali dzieje przedmuzułmańskich dynastii i ludów oraz wydarzenia im współczesne. Późniejsi historycy naśladowali poprzedników, nie uwzględniając zmian warunków życia i obyczajów narodów. Rozumieli historię jako ciąg następujących po sobie wydarzeń, ale nie wyjaśniali zmian. Taka wiedza jest ignorancją, ponieważ dotyczy zdarzeń przeszłości, których przyczyny nie zostały podane.⁷

³ H.A.Jamsheer, *Ibn Chaldun. Muqaddima – Historia...*, op. cit., s. 86

⁴ ibidem, s. 64-65

⁵ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J.Bielawski, w: op. cit., s. 86

⁶ Są nimi wielcy przedstawiciele historiografii muzułmańskiej: Ibn Ishaq (+768r.), at-Tabari (839-923r.), Ibn al-Kalbi (+ok.820r.), al-Waqidi (747-823r.), Al-Asadi (+ok.796r.), al-Mas'udi (+956r.).

⁷ H.A.Jamsheer, *Ibn Chaldun. Muqaddima - Historia...*, op. cit., s. 65-67

Historia jest nauka, która wyróżnia się stosowaną metodą, użytecznością i szlachetnością celu, do którego dąży. Dzięki niej znane są zwyczaje dawnych narodów, biografie i działania proroków oraz polityka władców i dynastii. Dlatego możliwe jest naśladowanie, w sprawach religijnych i świeckich, historycznych przykładów. Ale w studiowaniu historii potrzebny jest umysł spekulatywny i dokładność, żeby dojść do prawdy i uniknąć błędów. Jeżeli badający dopiera się tylko na opowiadaniach zawartych w tradycji, nie rozważając jednocześnie zasad zwyczaju, polityki, natury cywilizacji, warunków rządzących społecznością ludzką i nie ocenia dawnych wydarzeń poprzez współczesne, to zejdzie z drogi prawdy. Historycy popełniają błędy w opisywaniu wydarzeń. Kiedy opierają się tylko na tradycji i przekazach, nie poddając ich ocenie filozofii, racjonalnej spekulacji i wnikliwej analizie historycznej.⁸ Błędne przekazy zubożają pisarstwo historyczne. Dlatego historyk powinien dostrzegać różnice w początkach powstawania dynastii panujących i grup religijnych oraz przyczyny popierania ich przez ludzi. Ważne jest sprawdzanie takich informacji, poprzez zestawianie ze znanymi zasadami, odrzucając w konsekwencji opisy fałszywe. Jedną z przyczyn błędów popełnianych przez historyków jest nieznanostwo natury relacji zachodzących w społeczeństwie. Badacz nie posiadający wiedzy na temat spraw społecznych, nie może prawidłowo określić tego, co jest zgodne z naturą społeczności i dlatego nie posiada ważnego narzędzia weryfikacji relacji o wydarzeniach i nie potrafi ustalić ich rzeczywistego przebiegu. Poznanie prawdy będzie możliwe wtedy, kiedy historyk rozpocznie własne badania społeczeństwa lub zapozna się z nauką, którą odkrył Ibn Chaldun podczas własnych prac badawczych. Pomoże to w zrozumieniu ogólnych zjawisk społecznych i rządzących nimi praw, a ich poznanie jest niezbędne dla każdego, kto chce zajmować się historią.⁹

Teoria określonych przez Ibn Chalduna praw, które mają stać się przedmiotem badania historii, stanowi podstawę jego metodologii historii. Pierwszym z nich jest prawo przyczynowości, ponieważ cały świat zachowuje porządek i poddaje się regułom związku między przyczynami a skutkami. Obowiązkiem badacza jest pokazanie relacji między studiowanymi wydarzeniami a ich przyczynami. Każdy historyk powinien znać to prawo, a przy ustalaniu faktów umieć określić, czy są one z nim zgodne. Drugim jest prawo symetrii. Ibn Chaldun uważał, że wszystkie społeczeństwa są pod pewnymi względami do siebie podobne. Podstawową przyczyną tego jest jedność umysłowa gatunku ludzkiego i brak

⁸ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., s. 88

⁹ H.A.Jamsheer, *Pochwała historiografii i krytyka historyków w poglądach Ibn Chalduna*, w: *W kręgu historii, historiografii i polityki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1997, s. 70-81

różnicy między duszą poszczególnych osób, ponieważ jej istnienie jest skutkiem działania Boga. Ta jedność wynika z jedności pochodzenia rodzaju ludzkiego. Przyczyną symetrii społecznej jest też występowanie w świecie zjawiska naśladownictwa – władcy przez poddanych czy zwycięzców przez pokonanych. Ibn Chaldun zauważał różnice między rasami ludzkimi, ale postrzegał je jako wynik działania symetrii i asymetrii, która jest trzecim określonym przez niego prawem. Społeczeństwa nie są podobne do siebie w sensie absolutnym, ponieważ działa na nie czynnik czasu i zachodzących zmian w narodach i pokoleniach. Prawo symetrii oparte jest na racjonalnych zasadach ludzkiego działania, a prawo asymetrii podporządkowane jest obiektywnym warunkom rzeczywistości społecznej, czyli oddziaływania na społeczeństwo czynników: geograficznego, naturalnego, ekonomicznego i politycznego. Dlatego rozpatrując to prawo nie trzeba odwoływać się do religii czy metafizyki.¹⁰

Dla Ibn Chalduna historia jest nauką, której celem jest wyjaśnianie, przy pomocy narracji, rozwoju społeczeństw ludzkich na różnych etapach cywilizacji. Na początku trzeba poznać zasady warunkujące rozwój, ponieważ wydarzenia, według Ibn Chalduna, nie są przypadkowe i muszą istnieć prawa poruszające społeczeństwo, a które można poznać przy pomocy prawdziwych świadectw historycznych. Na tej podstawie możliwe jest stworzenie nauki, zajmującej się zbiorowością ludzką.¹¹

2. Historia jako informacja o ludzkiej organizacji społecznej, czyli cywilizacji świata.

Historia jest zbiorem wiadomości o ludzkiej organizacji społecznej, która znaczy to samo co cywilizacja świata. Dlatego zajmuje się naturą i warunkami tej cywilizacji, czyli stanem dzikości i stowarzyszenia się, uczuciem solidarności społecznej, sposobami zdobywania przewagi jednej grupy nad drugą, w wyniku czego powstają królestwa i dynastie. Tak rozumiana historia opisuje różne rodzaje prac i działań, zmierzających do zdobycia zysków i środków utrzymania oraz przedstawia nauki, rzemiosła i wszystkie inne instytucje, powstające z samej natury cywilizacji.¹²

Zajmując się społecznościami ludzkimi, Ibn Chaldun stworzył własną i nową naukę, której przedmiotem jest cywilizacja ludzka (*'umran*)¹³ i społeczeństwo. Tak jak każda nauka

¹⁰ H.A. Jamsheer, *Pochwała historiografii...*, op. cit., s. 82

¹¹ H.A. Jamsheer, *Ibn Chaldun. Muqaddima...*, op. cit., s. 75

¹² Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., s. 88

¹³ Ibn Chaldun słowa *'umran* używa dla nazwania działalności materialnej i duchowej zorganizowanej społeczności ludzkiej, która przejawia się w rzemiosłach, sztukach, naukach oraz instytucjach społecznych, politycznych, ekonomicznych i gospodarczych. Jest jednocześnie kulturą i cywilizacją. – J. Bielawski, *Twórca*

ma własne zadania – wyjaśnianie zjawisk społecznych i następujących po sobie wydarzeń oraz zmian w naturze społeczeństwa. Ibn Chaldun przedstawia różne przejawy cywilizacji, powstające z zorganizowanej społeczności, czyli: władza królewska (*mulk*), zdobywanie zysku, nauki i rzemiosła oraz wyjaśnia je podając argumenty, które pokażą prawdziwość wiedzy i usuną wątpliwości.¹⁴

Cywilizacja może być cywilizacją pustyni, czyli beduińską, koczowniczą, występująca na równinach, których mieszkańcy wędrują w poszukiwaniu pastwisk. Drugim rodzajem jest cywilizacja miejska – życia osiadłego, spotykana w osiedlach ludzkich, które zapewniają mieszkańcom bezpieczeństwo poprzez wznoszenie murów. W obu przypadkach występują zjawiska, które dotyczą cywilizacji jako organizacji społecznej.¹⁵

Ibn Chaldun zauważa, że zbiorowością ludzką zajmowali się też filozofowie. Uważali oni, że człowiek ze swojej natury jest istotą społeczną, polityczną i nie może istnieć bez cywilizacji miejskiej. Dlatego, że człowiek, który jest stworzony przez Boga może żyć tylko dzięki pożywieniu, a siła jednostki nie wystarcza do zaspokojenia tej potrzeby w pełni i konieczna jest pomoc przedstawicieli wielu zawodów. Podobnie każdy człowiek potrzebuje pomocy innych ludzi dla zapewnienia obrony, ponieważ sam nie może obronić się przed niebezpieczeństwami. Dlatego wspólnota jest konieczna dla przetrwania rodzaju ludzkiego. Bez niej istnienie człowieka jest niepełne, ponieważ nie będzie urzeczywistnione życzenie Boga, czyli zasiedlanie świata ludźmi i zachowanie ich jako boskich przedstawicieli na ziemi. A takie właśnie, według Ibn Chalduna, jest znaczenie cywilizacji.¹⁶

Różnice w sposobie życia poszczególnych ludów zależą od sposobów zdobywania środków utrzymania. Zorganizowanie się ludzi we wspólnoty pomaga ludziom w realizacji tego celu. Ludzie żyjący na pustyni (Beduini), którzy zajmują się rolnictwem i hodowlą, ograniczają się do zaspokajania podstawowych potrzeb. Następnie zaczynają współpracować ze sobą i zakładają miasta, aby osiągnąć cele wykraczające poza zwyczajne utrzymanie. Koczowniczy tryb życia poprzedza życie osiadłe i jest naturalnym celem, do którego dążą plemiona beduińskie.¹⁷

Ibn Chaldun uważa, że Beduini są bliżsi dobru niż ludność osiadła, ponieważ w naturalnym stanie stworzenia dusza ludzka jest gotowa do przyjmowania dobra lub zła. Każdy

socjologii w świecie islamu - Ibn Chaldun i jego poglądy na kulturę i społeczeństwo, „Kultura i Społeczeństwo” 1959, tom III, nr 2, s. 17

¹⁴ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., s. 91

¹⁵ ibidem, s. 92

¹⁶ ibidem, s. 92 - 94

¹⁷ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. H.A.Jamsheer, w: H.A.. Jamsheer, *Ibn Chaldun i jego Muqaddima*, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2002, s. 64

człowiek rodzi się w naturalnym stanie, a rodzice przekazują mu wiarę i moralność. Dusze ludzi osiadłych, którzy są zainteresowani przede wszystkim ziemskim życiem w przepychu, posiadają grzeszne cechy i im więcej ich mają, tym bardziej oddaleni są od dobra. Zło jest bliskie człowiekowi, kiedy nie dąży on do poprawy swoich zwyczajów, a religia nie jest dla niego wzorem. Tak postępuje większość ludzi, a ich złymi cechami są niesprawiedliwość i agresja skierowana wobec innych. Dlatego musi istnieć władza ograniczająca (zaradcza, *waz'i*), która jest podstawą przetrwania i współdziałania zbiorowości ludzkich i jest następstwem natury człowieka, jednocześnie dobrej i złej.¹⁸

Ludzie żyjący w zbiorowościach złączeni są więzią społeczną (*'asabiija*), opartą przede wszystkim na związku krwi, który zasadniczo jest naturalny dla człowieka. Z tej więzi powstaje chęć pomocy dla krewnych i bliskich, która jest naturalna dla ludzi, od kiedy istnieją.¹⁹

Więź społeczna jest naturalną cechą społeczności beduińskiej i tylko ona zachowują ją w czystości, ponieważ żyjąc na pustyni nie utrzymują kontaktów z innymi ludami. Natomiast w miastach czystość więzi nie jest przestrzegana, dochodzi do przemieszania i dlatego powstałe społeczeństwo jest gorsze.

Ostatecznym celem, do którego dąży więź społeczna (*'asabiija*) jest władza królewska (*mulk*), ponieważ więź ta zapewnia obronę i realizację wspólnych spraw. Ale ze swojej natury ludzie potrzebują kogoś mającego wpływ hamujący i rozstrzygający, bo celem każdego społeczeństwa jest powstrzymanie wewnętrznego zwalczania się. Dlatego konieczna jest dominacja jednej osoby, czyli władza królewska, która oznacza zwierzchność i zdolność rządzenia przy pomocy siły.²⁰

Celem cywilizacji ludzkiej jest kultura, która jest kresem przestrzeni życia i zapoczątkowuje proces zniszczenia. Kiedy lud danej cywilizacji zdobędzie bogactwo i spokój, to osiągnie w naturalny sposób zwyczaje kultury życia osiadłego. Polega ona na przyjmowaniu wszelkiego rodzaju bogactwa, doskonaleniu się w różnych dziedzinach i sztukach, które nie są potrzebne w życiu pustynnym. Kiedy rozwija się cywilizacja, jednocześnie doskonali się kultura. Kiedy cywilizacja osiągnie swój cel, zaczyna się psuć i ma swój koniec, tak jak wszystkie istoty żyjące. Zniszczeniu ulegają cechy charakteru i moralność, poprzez bogactwo wywodzące się z życia osiadłego. Człowiek jest człowiekiem wtedy, kiedy może przysporzyć sobie pożytecznych rzeczy i uniknąć szkodliwych. A

¹⁸ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. H.A.Jamwsher, w: op. cit., s. 68 - 73

¹⁹ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., s. 96

²⁰ ibidem, s. 79

człowiek prowadzący życie osiadłe nie może sam troszczyć się o swoje potrzeby, a wychowanie w bogactwie jest powodem jego słabości i wtedy potrzebna jest mu do obrony siła publiczna. Skutkiem życia osiadłego jest też zepsucie w dziedzinie religii, którego przyczyną jest uleganie przyzwyczajeniu do bogactwa. A kiedy zostanie zepsuta moc działania człowieka, jego charakter i religia, to zostaje zniszczone jego człowieczeństwo.²¹

Dla Ibn Chalduna historia jest ważną nauką pomagającą zrozumieć sprawy ludzkie. Zawiera w sobie informacje o wydarzeniach minionych wieków, życiu wielkich dynastii i pojedynczych ludzi. Studiowanie historii jest drogą do prawdy, a zawarte w niej biografie władców i proroków pomagają w wyborze sposobu życia.

Podsumowanie

Poglądy społeczne Ibn Chalduna były w całości wynikiem jego własnych badań i obserwacji. Nie odwoływał się do żadnego myśliciela starożytności, ale znał dzieła swoich poprzedników – wcześniejszych filozofów arabskich, u których silny i bezpośredni był wpływ filozofii greckiej. Sprzyjał temu zapoczątkowany w IX wieku ruch tłumaczeniowy wielkich dzieł greckich. Mimo, że Ibn Chaldun nie znał bezpośrednio dzieł Platona i Arystotelesa o polityce i państwie, to jednak myśl tych filozofów poznał pośrednio, czytając dzieła arabskich filozofów Zachodu – Ibn Badżdża (Avempace, +1158r.), Ibn Tufajla (Abubacer, +1185) oraz Ibn Ruszda (Awerroes, +1198r.), najwybitniejszego arabskiego komentatora Arystotelesa.

Jednak w filozofii społecznej Ibn Chalduna widoczny jest wpływ myśli greckiej, pośredni i jednak wynikający z tradycji. Na pytanie, dlaczego człowiek potrzebuje społeczeństwa odpowiada tak jak Arystoteles: ponieważ ze swojej natury jest istotą polityczną. Różnica polega na tym, że dla filozofów greckich i arabskich pozostających pod wpływem filozofii greckiej, podstawą rozważań był człowiek. Natomiast Ibn Chaldun przedmiotem swoich badań uczynił społeczeństwo, które istnieje w rzeczywistości i kieruje się właściwymi sobie prawami. Są one różne od praw jednostki, chociaż społeczeństwo składa się z jednostek.

Ta oryginalna myśl była podstawą stworzenia przez Ibn Chalduna nowej nauki o społeczeństwie ludzkim i cywilizacji. Rozważanych w jej ramach problemów, według Ibn Chalduna, nikt wcześniej nie podejmował lub nie przetrwały one do jego czasów, pisał: „Gdzie są nauki Persów [...], Chaldejczyków, Syryjczyków i Babilończyków? – gdzie dzieła i rezultaty ich wiedzy? [...] Tylko nauki jednego narodu, Greków, doszły do nas, ponieważ

²¹ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., s. 126 - 129

zostały przetłumaczone dzięki wysiłkom Al-Mamuna. Do tego celu zaangażował wielu tłumaczy i nie szczędził na ten cel pieniędzy. Z nauk innych narodów nic nie zwróciło naszej uwagi”.²²

Badając poglądy społeczne Ibn Chalduna i porównując je dziełami jego poprzedników, tworzących w czasach żywego wpływu myśli greckiej, można zauważyć, że budowali oni swoje poglądy w oparciu o greckie wzorce, uzupełniając je tylko w elementy charakterystyczne dla społeczności arabskiej. Natomiast Ibn Chaldun, obserwując upadek świata arabskiego dla swoich poglądów społecznych znalazł miejsce w kręgu zainteresowania historii.

*„Historia prowadzi nas do zrozumienia spraw ludzkich: jak się zmieniały gwałtownie ich stany, jak się poszerzały przestrzeń i pole działania dla poszczególnych dynastii; jak ludzie zaludniali i uprawiali ziemię, aż usłyszeli wezwanie do wyruszenia, kiedy nadszedł ich koniec”.*²³

²² ibidem, s. 91

²³ Ibn Chaldun, *Muqaddima*, tłum. J. Bielawski, w: op. cit., , s. 86